

Luchtjuwelen

Tycho Hoogstrate

Het is de nazomer van 1985. Een klein groepje NJN'ers fietst over het geasfalteerde dijktaf van het Hellegatsplein in Zuid-Holland. Verreikers en telescopen worden meegesjouwd en in de tassen zitten de noodzakelijke boterhammen.

We zijn onderweg naar ons vaste uitkijkpunt, de strekdam halverwege de lange Hellegatsdijk. Het is de maandelijkse waterwildtelling en het belooft een typische nazomerdag te worden. Zo'n lekker warme dag met een hoge luchtvochtigheid. Zo'n dag waarbij er geen horizon meer is maar eerder een vage zone waar ergens de overgang in verstopt zit. De meeste eenden zijn nu in het eclipskleed, en dus niet gemakkelijk te herkennen. Om bij het uitkijkpunt te komen moeten we ons een weg banen door manshoge engelwortels en harig wilgenroosjes. Overal zijn nog de sporen te zien van de hoge winterwaterstanden. Dikke pakketten van riet en troep vormen de basis van de spoelselruigte. Het jonge wilgenvloedbos ziet er wat grijs uit, alsof de zomerse hitte alle kleur uit de bladeren heeft weggebrand. En dan is er die spanning van het moment dat het water zichtbaar wordt. Het uitgestrekte water van het Haringvliet, met daarin die strekdam van bijna een kilometer lang. Er zou al een vroege Visarend kunnen zitten, misschien wat Pijlstaarten, Slobeenden of Krakeenden? De dam zelf stelt niet veel voor. Het bouwsel steekt maar een halve meter boven het water uit en is ongeveer twee meter breed. Er is iets gek met die strekdam. Er liggen veel 'vreemde' stenen in. Tijdens een verkenning van de dam ontdekten we dat er een hele berg oude

grafzerken in verwerkt was. Ik vond het wel een eervolle plek daar in die strekdam, het leek mij beter om ondergescheten te worden door een visarend, dan te worden verpulverd en onder het asfalt te verdwijnen. We hebben de hele zaterdag doorgebracht met het tellen van de watervogels, al luierend en babbelend op de strekdam.

Tijdens de terugweg zagen we op het warme asfalt van de Hellegatsdijk allerlei libellen zonnen. We moesten er doorheen fietsen, maar geen libel liet zich gelukkig zomaar door een NJN'er platfietsen. Het was een waar feest om daar te moeten rijden. Het ging niet om enkele insecten, maar om vele honderden! In mijn herinnering hadden ze alle kleuren van de regenboog. Ik kende er geen bij naam, maar de pracht en diversiteit overweldigden mij. Niet lang daarna kocht ik een tabel om ze op naam te brengen, maar daarvoor moest je ze vangen en dat was moeilijk. Elke keer als ik zo'n diertje in het net had gevangen werd ik helemaal zenuwachtig van het vleugelgeratel. Ik vond het maar niks om de dieren te vangen. Ook de nieuwe vijver die ik gemaakt had in de achtertuin kon ze niet in grote aantallen aanlokken. De nieuw verworven interesse stierf een langzame dood, mede omdat de Hoekse Waard een slecht libellengebied was. De libellentabel heeft vele jaren ongebruikt in de kast gestaan, maar ik heb hem nooit weg kunnen doen.

Voorjaar 1997, toevallig een nieuw begin

Geritsel en geratel in Leiderdorp. Het voorjaar is net begonnen en de deu-

ren staan wijdopen, in de keuken van 'De Lange Akker' gebeuren vreemde dingen.

Terwijl ik lekker aan de koffie zit met mijn collega's en de werkzaamheden van de dag doorneem wordt mijn altijd waakzame gehoor gealarmeerd. Als beheerder van de Heemtuin in Leiderdorp is het handig om over een stel goed werkende zintuigen te beschikken. Hoe vaak heb ik niet schijnbaar toevallig omhoog gekeken, om vervolgens te ontdekken dat recht boven mij een Ooievaar rondvloog. Hoe groot is de kans dat zo'n toevalligheid je vier voorjaars achtereen overkomt, en wat zou het betekenen... wellicht tijd voor kinderen? Het mysterieuze geluid uit de keuken bleek afkomstig te zijn van een libel. Het arme diertje was naar binnen gevlogen en wilde ten koste van alles door het glas terug naar buiten. Toevallig was in de boekenkast van de Heemtuin ook mijn oude libellentabel terecht gekomen. Het was een goed moment om het stof er vanaf te vegen.

Na enige minuten was de naam van deze zeer vroege libel bekend:

Paringswiel van *Coenagrion pulchellum*
(Variabele waterjuffer)

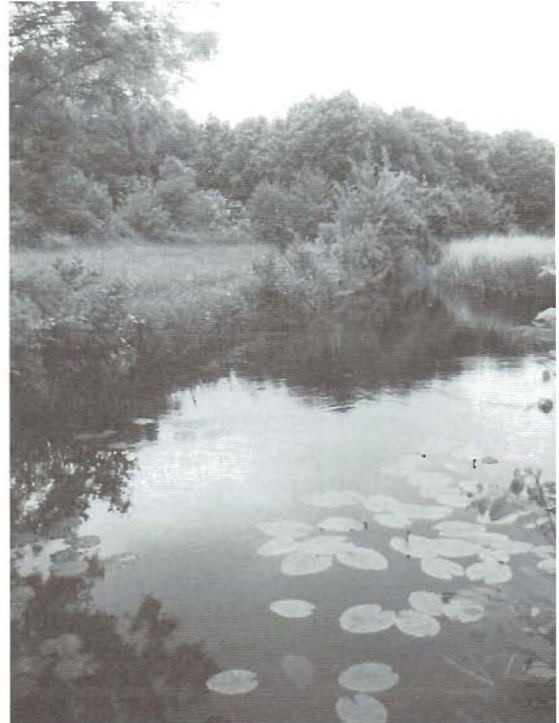
Brachytron pratense alias de Glas-snijder, ja hoe kan het ook anders! En wat wil nu het toeval, naar deze libel, die mijn hart sneller deed kloppen, blijkt het blad van de Nederlandse Vereniging voor Libellenstudie te zijn vernoemd, toeval of niet! De determinatie van de Glassnijder heeft de liefde hernieuwd, en de NVL een nieuw lid bezorgd. Al snel kwam ik erachter dat de libellenstudie niet stil had gezeten, er was een nieuwe tabel: de ODon-tabel. Dit boekwerkje was precies iets voor mij. ODon betekent: Odonaten Dier-vriendelijk ONderzoeken. Het blijkt dat je ze behoorlijk goed kunt determineren op allerlei uiterlijke kenmerken. Het enige wat je daarbij nodig hebt is een verrekijker! Helemaal mooi worden ze als je er de telescoop op richt, kleurige luchtjuwelen zijn het. Geen door mensenhand gemaakt apparaat kan beter vliegen. De snelheid en wendbaarheid zijn ongekend. Ik heb ze achteruit en op hun kop zien vliegen. Eens was er een Bruine glazenmaker die rondjes vloog om een paartje Koolwitjes, die op hun beurt in een dartelende en wervelen-

de paringsdans niet geheel éénzame hoogten bereikten. En met de komende ontdekkingstocht in de wereld van de juffer en libel ging er een nieuwe wereld open in mijn eigen Heemtuin.

Leercurven

10(8) *Thorax met middorsale carina en humerale naad fijn geelgestreept; donkere tekening van mesepimeron met korte schiereilandvormige uitbreiding op metepisternum, evenwijdig aan tweede zijnaad in richting van metastigma (fig. 42); pterostigma groot, in het midden het breedst, eenkleurig geel tot bruin-geel, randaderen zwart. Mannetje: appendices inferiores kort, in twee kleine toppen gespleten (fig. 41). Houtpantserjuffer (*Lestes viridis*)*

Tja... dat is leuk zo'n nieuwe hobby. "De natuur is een boeiend raadsel" zei mijn ecologielaar tien jaar geleden (bedankt Theo Janson) en vatte op die manier het probleem samen. Het is nu eenmaal een gegeven dat de natuur altijd de neiging heeft om de zaak steeds complexer te maken. Dit zorgt ervoor dat de toeschouwer het leuk en spannend vindt en dat je lekker scherp blijft. Maar soms is die diversiteit toch wel vervelend. Als je een libellengids voor het eerst open slaat en er in begint te bladeren dan blijken er wel heel erg veel van die kleine blauwe waterjuffertjes te zijn. Mooie namen hebben ze wel, wat denk je van: Azuurjuffer, Watersnuffel en Mercurwaterjuffer. De stomste moet wel de Variabele waterjuffer zijn, dit is er zeker één waarbij je nooit zeker weet waar je aan toe bent. Zo'n creatie van de natuur die de ongelooflijke natuurlijke diversiteit totaal ongeloofwaardig en ongrijpbaar maakt. Zo'n soort die ervoor zorgt dat er van die onbegrijpbare tabellen moeten komen. Maar als na lange studie de schijnbaar ondoorgrondelijke complexiteit toch wel mee blijkt te vallen en die Variabele waterjuffer niet zo variabel is als de naam doet vermoeden, dan begint de leuke tijd van het 'libellen kijken'. Tegenwoordig zit ik niet alleen te wachten op de eerste Tjiftjaf, maar

Overzicht van water, riet, hooiland, oever en bosrand. Eerste klas libellengebied. Beslotenheid in relatie met openheid. Rustplaatsen tijdens perioden van slecht weer zijn in de struiken te vinden evenals de noodzakelijke opwarmplekjes. Vrijwel op elke plek zijn hier libellen te zien. Sommigen van hen jagen boven het hooiland, andere langs de bosrand en weer andere alleen langs de oevers of boven het water. De kwaliteit en samenstelling van het water is hier even belangrijk als de inrichting van het land eromheen.

ook op de eerste Glassnijder. Het zijn van die soorten die het begin van een nieuwe periode markeren. In de afgelopen jaren heb ik heel wat uren gespendeerd met het op naam brengen van de soorten die in de Heemtuin te vinden zijn. Het mooie is dat ze niet allemaal tegelijk tevoorschijn komen. Je bent zodoende een heel zomerseizoen zoet met het monitoren van je populatie. Is er 's zomers een periode met veel oostelijke of juist westelijke wind, dan kunnen er zomaar weer nieuwe soorten binnenwaaien vanuit vreemde streken. Het is dus opletten geblazen. Je kunt je geen moment van onoplettendheid permitteren, want voor je het weet heb je iets gemist. Maar het leukste is toch het feit dat ze van precies hetzelfde weertype houden als ik: lekker zonnig met niet teveel wind. Een gemiddelde ronde door de tuin bestaat er uit dat ik met mijn verrekijker alle bankjes in de tuin bezoek en overal een kwartiertje blijf zitten om te kijken wat er zoal

De gewone oeverlibel is een typische 'padzoner'. Vanaf de eerste weken van juni tot in september zitten ze met tientallen tegelijk op de paden te zonnen.

gebeurt. Deze rondes resulteren in een lijst van waargenomen soorten die zich wel of niet voortplanten in de tuin. 'Al doende leert men', en zodoende groeit de kennis gestaag. Na verloop van tijd begin je dan toch vragen te stellen, want er zijn vreemde verschijnselen. Zo zijn er soorten die er volgens het boekje zouden moeten zijn, maar tot nu toe ontbreken. En hoe zit het met de lokale milieuomstandigheden, is het in de tuin anders dan er omheen? Wat zeggen de libellen en juffers over de waterkwaliteit, of over het beheer van de oevers?

Hoe meer je leert hoe duidelijker het wordt dat je eigenlijk nog maar van niks weet.

Libellen begeren is libellen beheren

Met de opnieuw hervonden liefde onstonden er ook gelijk de nodige relatieproblemen. Het is het voor sommigen bekende probleem van samenleven. De liefde is leuk, maar de hele dag met elkaar in dezelfde ruimte verblijven leidt er vaak toe dat er frictie ontstaat. Wat moet ik doen om de kwetsbare libellen en juffers te behouden? Soms is het maar beter om van niets te weten, dan doe je maar wat en als dat goed gaat dan is dat mooi meegenomen. Maar ja, je kiest voor een vak en dat wil je goed doen dus je begint je te verdiepen in leefwijzen en gedragingen. Het eerste wat ik ontdekte was dat er langs en in het water het hele jaar wel ergens eieren en larven te vinden zijn. Dat leek aanvankelijk goed nieuws, want nu konden er geen werkzaamheden meer rond het water uitgevoerd worden en dat scheelt een hoop zwaar

Overzicht verlandende sloot met de esthetisch verantwoorde lokstokken. Eerste klas juffergebied, een kleinschalig gebiedje als dit is bij uitstek geschikt voor verschillende juffers en libellen. De drijvende planten worden vaak gebruikt als eiafzetplek. Dit gebiedje wordt omgeven door lage struwelen en afgesloten kleinere plasjes en poelen en heeft daardoor een sterke aantrekkingskracht op heidelibellen. Door kleinschalig baggeren wordt hier getracht een status-quo te handhaven tussen verlanding en open water.

werk! Maar niks doen zou leiden tot een totale verlanding van al het open water. Er zouden dan geen oevers meer zijn waarlangs mijn zo geliefde Glassnijder en Vroege Glazenmaker hun territoria maken. Er moet dus wel iets gebeuren maar dan als het even kan niet overal tegelijk

Ja... het is eigenlijk wel logisch. Een beheerregel die ik op school heb geleerd luidde: "Spreiding van actie in ruimte en tijd". Die beheersactiviteiten moeten dus niet allemaal tegelijk plaatsvinden en ook niet allemaal op dezelfde plek. En als ik dit combineer met de volgende beheerregel, namelijk: "Isolatie door afstand", dan ontstaat er al een duidelijker beeld van het beheer. Met isolatie door afstand bedoelen ze dat er in een gebied plekken moeten zijn waar het heel rustig is. Plekjes waar bijna nooit iets gebeurt en waar weinig verstoring is. plekken die afgelegen moeten zijn. De bedoeling is dat er een gradiënt in dynamiek ontstaat.

Als dan de hoofdregel: "Stabiliteit van de methodiek" ook nog gehanteerd wordt, dan lijkt het al aardig op een planmatige aanpak.

Het vreemde is dat er vroeger helemaal niet van die regels waren en er toch meer libellen rondvlogen. Het is maar moeilijk, zo'n gemaakt chaotisch beheer, dat dan ook nog eens consequent moet zijn.

Vruchten plukken

Al die moeite doe ik natuurlijk niet voor niets, want het is prachtig om te zien dat er dieren in je tuin leven die het in ons land moeilijk hebben. Ze zijn het bewijs dat je een goed beheer voert, en vooral dat je geen groot gebied nodig hebt om iets voor de natuur te betekenen. In de afgelopen jaren zijn er 21 verschillende soorten juffers en libellen waargenomen in de Heemtuin. Het jaar 2002 was een zeer soortenrijk libellenjaar, de vraag is nu of dit komt omdat er meer libellen waren, of dat de kennis van de waarnemer is toegenomen!

De lijst met waargenomen soorten bevat geen superzeldzame soorten. Er zijn een paar landelijk bijzondere soorten: de Glassnijder en de Vroege glazenmaker, en een paar soorten die niet echt in het Leiderdorpse thuis horen. Verder bevestigt de lijst de milieusituatie in de tuin. Onze Heemtuin is gelegen in het voormalige invloedsgebied van de 'Oude Rijn'. Dit houdt in dat alle waterpartijen zijn uitgegraven in het mengsel van rivierklei en zeele. De tuin is nu bijna dertig jaar geleden door een aantal dammen afgesloten van het oppervlaktewater. Het water van de tuin heeft door die isolatie een andere samenstelling gekregen. Zowel de water- en oeverplanten als de waterdieren zijn anders dan buiten de dammen. Door het plaatsen van de dammen is de waterkwaliteit in de Heemtuin ook veel constanter geworden. De soortensamenstelling van de libellen en juffers bestaat uit soorten van voedselrijk tot matig voedselarm water met een rijke oeverbegroeiing

en veel ondergedoken waterplanten. Omdat er met mate is gebaggerd, en dan nog alleen op handkracht, is het water aan het vervenen. De soortensamenstelling van de libellen bevestigt dit, maar ook de plantengroei laat zien dat we in een overgang zitten naar een zachter watertype.

Alleen de soorten die zich voortplanten zijn belangrijk als het gaat om hun indicatieve waarde. Maar ook de soorten die zich niet in de tuin voortplanten, hebben iets te melden. De relatie van de libel met het water is duidelijk, maar de relatie met de directe omgeving van dat water is even belangrijk. Libellen en in mindere mate de juffers zijn uitgesproken liefhebbers van kleinschalige landschapsjes. Lekker veel randen en luwe hoekjes, een hooilandje hier, een bosje daar, zo'n Heemtuin met allemaal kleine elementen is super. Het beheer van de Heemtuin is altijd gericht geweest op het vrij houden van de binnenruimte. Zodoende is er nu een tuin ontstaan die veel wegheeft van een zuidrand van een bosgebied. De tuin is een soort overgang van het open land naar het bos. Dit is precies wat een hoop libellen en juffers graag zien. De waterpartijen zijn net groot genoeg voor de liefhebbers van open water zoals de Roodoogjuffers, en het gebied is besloten genoeg om de nodige beschutting te geven (libellen hebben en uitgesproken hekel aan winderige locaties).

Nu het duidelijk is dat de inrichting en het beheer voldoen, rest er ons nog slechts het genieten. Een goede truc om dit genieten te vergroten, is de libel te leiden naar de plek waar je hem het beste kunt zien. De stok-truc is een oude bekende; plaats in de oever boven het water uitstekende stokken en ziedaar de libellen en juffers zullen u dankbaar zijn. Kies natuurlijk wel esthetisch verantwoorde stokken, want hetgeen voor de libel puur functioneel is moet er voor ons en de bezoeker natuurlijk wel goed uitzien!

Literatuur:

Frans Duijm en Gerard Dutmer, 1985, Libellentabel, Jeugdbondsuitgeverij, Utrecht.

Waarnemingen 1998-2002

1. Houtpantserjuffer *Lestes viridis*
2. Variabele waterjuffer *Coenagrion pulchellum*
3. Grote roodoogjuffer *Erythromma najas*
4. Kleine roodoogjuffer *Erythromma viridulum*
5. Vuurjuffer *Pyrrhosoma nymphula*
6. Watersnuffel *Enallagma cyathigerum*
7. Lantaarntje *Ischnura elegans*
8. Blauwe glazenmaker *Aeshna cyanea*
9. Bruine glazenmaker *Aeshna grandis*
10. Vroege glazenmaker *Aeshna isocles*
11. Paardenbijter *Aeshna mixta*
12. Grote keizerlibel *Anax imperator*
13. Glassnijder *Brachytron pratense*
14. Platbuik *Libellula depressa*
15. Viervlek *Libellula quadrimaculata*
16. Gewone oeverlibel *Orthetrum cancellatum*
17. Zwarte heidelibel *Sympetrum danae*
18. Geelvlekheidelibel *Sympetrum flaveolum*
19. Bloedrode heidelibel *Sympetrum sanguineum*
20. Bruinrode heidelibel *Sympetrum striolatum*
21. Steenrode heidelibel *Sympetrum vulgatum*

Frank Bos en Marcel Wasscher, 1997, Veldgids nr. 9: Veldgids Libellen, KNNV Uitgeverij, Utrecht.

Weia Reinboud, Tienete de Groot, Marcel Wasscher, 1999, Odon-Tabel derde en herziene druk, Jeugdbondsuitgeverij, Utrecht.

Dick Groenendijk en Titia Wolterbeek, 2001, Praktisch natuurbeheer: Vlinders en Libellen, Wegwijzer voor natuurprojecten, KNNV Uitgeverij, Utrecht.

Gerhard Jurzitza, 2001, Libellengids Soorten van West- en Zuid-Europa, Tirion Uitgevers BV, Baarn.

Arne Wendler en Johan Hendrik Nüß, 2002, Libellen van Noordwest-Europa, Jeugdbondsuitgeverij, Utrecht.

Klaas-Douwe B. Dijkstra, Vincent J. Kalkman, Robert Ketelaar, Michiel J. T. van der Weide, 2002, Nederlandse fauna 4, De Nederlandse Libellen (Odonata), Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, KNNV Uitgeverij, European Invertebrate Survey - Nederland.

Tycho Hoogstrate is beheerder van heemtuin Leiderdorp.

Zijn adres: Groenesteeg 126a, 2312 SR Leiden.

Telefoon heemtuin: 071-5413308 (best bereikbaar ca. 8, 10, 12.30-13.15, 15 uur)